

В. І. Труба, к. ю. н., доцент, декан економіко-правового факультету, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ПРАВОВІДНОСИН МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ

1. У теорії права питання правовідносин належить до найбільш спірних. Нам близькою є позиція тих вчених, які вважають, що елементами правовідносин є суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин, суб'єктивне право і юридичний обов'язок (зміст правовідносин).

2. У науковій літературі сімейні правовідносини поділяють за різними критеріями. Відповідно до одного з них – за суб'єктним складом – одним із видів сімейних правовідносин визнаються правовідносини між батьками та дітьми.

Правовідносинам між батьками і дітьми притаманні як загальні риси правовідносин і ознаки, характерні для сімейних правовідносин взагалі, так і специфічні, обумовлені специфікою суб'єктного складу, порядком виникнення та припинення, змістом тощо.

3. Найґрунтовніші дослідження правовідносин між батьками та дітьми були здійснені радянськими вченими Є.М. Ворожейкіним, Є.А. Поссе, Т.О. Фадеевою, В.І. Даніліним, С.І. Реутовим. Однак зміни, що

сталися у сімейному законодавстві України, вимагають свого вивчення і перегляду наукових позицій.

4. Правовідносини між батьками та дітьми включають в себе такі елементи: суб'єкти, права та обов'язки, що пов'язують суб'єктів правовідносин, а також об'єкт, з приводу якого між суб'єктами виникають взаємні права і обов'язки. Структура цих правовідносин є досить складною, оскільки вони складаються не тільки між батьками відносно один одного, а й кожного з батьків і дитиною. Тому, на нашу думку, інша назва аналізованих правовідносин – батьківські правовідносини, яка вживається у науковій літературі, лише частково відображає їх смисл.

5. При вивченні структури правовідносин між батьками і дітьми проблеми постають передусім у зв'язку з визначенням їх суб'єктного складу. У науковій літературі до суб'єктів правовідносин між батьками і дітьми відносять: 1) батьків і дітей (Є.М. Ворожейкін); 2) батьків (Я.М. Шевченко); 3) усиновлювачів і усиновлених (І.М. Кузнецова, С.А. Муратова).

На нашу думку, суб'єктами правовідносин між батьками та дітьми є кожен з батьків та дитина. Юридичними фактами, які зумовлюють виникнення правовідносин між батьками і дітьми, є народження дитини, встановлення її походження від визначеної жінки – матері і від визначеного чоловіка – батька. Ці юридичні факти мають інституційне значення в сімейному праві будь-якої держави.

Відносини з усиновлення можуть трансформуватися у відносини з батьківства. Але лише у разі усиовлення дитини з додержанням таємниці усиовлення, якщо усиовлювач був записаний матір'ю, батьком усиовленої ним дитини, оскільки чинне законодавство передбачає можливість позбавлення усиовлювача батьківських прав.

Незважаючи на те, що: а) усиовлення надає усиовлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиовив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини і б) усиовлення надає особі, яку усиовлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиовлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків, правовідносини з усиовлення і правовідносини між батьками та дітьми (батьківські правовідносини) – різні правові явища.

Усиовлювачі здатні усвідомлено створювати для себе такі ж права і обов'язки, як і батьки, однак в таких випадках йдеться не про батьківські права як такі, а про права, прирівнювані до них (Є.М. Ворожейкін). До

цього слід додати, що й юридичні факти, на підставі яких складаються правові зв'язки між батьками і дітьми та усиовлювачами і усиовленими, є різними. У першому випадку – це подія – народження, у другому – це дія – рішення суду. Втім, для виникнення батьківських правовідносин іноді вимагається сукупність юридичних фактів – подія – народження дитини і дія – рішення суду про визнання батьківства. Юридичні факти, на підставі яких припиняються правові зв'язки між батьками і дітьми та усиовлювачами і усиовленими також є різними, хоча в окремих випадках можуть збігатися (наприклад, у разі позбавлення усиовлювача батьківських прав).

6. Визначення об'єкта правовідносин між батьками і дітьми залежить від того, з приводу яких благ – матеріальних чи нематеріальних – вони складаються.

Об'єктами майнових правовідносин між батьками і дітьми є матеріальні блага – майно, належне їм на праві власності або іншому речовому праві, і матеріальна допомога, яку кожен із них повинен надавати один одному. Відповідно слід виділити два різновиди майнових правовідносин, які складаються між батьками і дітьми. Перший – правовідносини щодо належності майна, яке мають суб'єкти цих відносин. Другий – правовідносини з утримання одних суб'єктів права іншими.

Об'єктом правовідносин немайнового змісту між батьками і дітьми є нематеріальні блага (ім'я особи), а також дії (поведінка) як результат свідомої (вольової) діяльності людей (спілкування батьків і дітей, виховання дітей, вжиття заходів щодо захисту прав та інтересів тощо).

7. Зміст правовідносин між батьками і дітьми складає вся сукупність прав і обов'язків батьків і дітей один щодо одного. Ці права та обов'язки встановлюються СК України та іншими актами законодавства і пов'язують суб'єктів правовідносин (батьків і дітей) своєрідними правовими зв'язками. При цьому права та обов'язки батьків щодо дітей і навпаки не залежать від наявності шлюбу між батьками та від того, чи складають вони сім'ю у розумінні сім'ї, визначеному ст. 3 СК України.

СК України чітко закріплює ідею юридичної рівності правовідносин між батьками і дітьми: батьки мають рівні права та обов'язки щодо дитини (ст. 141), а діти набувають обов'язків щодо кожного з батьків (ст. 202 СК).

Чинне законодавство не містить вичерпного переліку прав та обов'язків батьків щодо своїх дітей. Особливістю батьківських прав є те, що вони не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (ч. 2 ст. 155 СК України).

Батьківські права і обов'язки мають тимчасовий характер. Вони виникають з моменту народження дитини і припиняються з досягненням дитиною повноліття або настанням інших юридичних фактів (з набуттям або наданням повної цивільної дієздатності).

До досягнення дитиною повноліття батьки виступають як особи, наділені обов'язками, а дитина, як особа, наділена правами. Однак їхні права і обов'язки можуть стати взаємними, оскільки законодавством покладається обов'язок на повнолітніх дочку, сина утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (гл. 17 СК України). Не зважаючи на те, що сімейним законодавством встановлено, що особа має правовий статус дитини до досягнення нею повноліття (ч. 1 ст. 6 СК України), зазначені правовідносини належать до правовідносин між батьками і дітьми.

Засади взаємності не є визначальними у відносинах між батьками і дітьми. Покладення на працездатних дітей обов'язку з надання утримання непрацездатним батькам, які потребують матеріальної допомоги, не дає підстав характеризувати їх як взаємообумовлені. Законодавець покладає обов'язок утримувати батьків тільки на повнолітніх дітей і тільки за наявності встановлених умов. Так, батьки після позбавлення їх батьківських прав не звільняються від обов'язку утримувати дитину (ч. 2 ст. 166 СК України), а обов'язку з утримання батьків не виникає у дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав (ч. 2 ст. 202 СК України). Може статися й так, що батьки не втратять свою працездатність, або не потребуватимуть матеріальної допомоги від дітей. Між тим, обов'язок батьків існує завжди і має безумовний характер.

8. Чітке визначення елементів правовідносин та їх характерних ознак взагалі, і правовідносин між батьками і дітьми зокрема, має важливе значення як з теоретичної точки зору, оскільки сприяє стійкості і стабільності системи права, так і з практичної, оскільки сприяє адекватній оцінці фактичної поведінки учасників суспільних відносин та реалізації правових норм.